

УДК 159. 923. 2

І. Ф. Віхерко, аспірантка,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра загальної та соціальної психології
vihenko@itstep.org

ФЕНОМЕН ПРИХОВАНОЇ МОТИВАЦІЇ У РЕАЛІЗАЦІЇ ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ

Дана стаття присвячена проблематиці визначення та трактовки категорії прихованої мотивації, аналізу поглядів на мотиваційні особливості особистості. Також автором проведений аналіз поглядів на проблему прихованих мотиваційних тенденцій в контексті досліджень класичної вітчизняної школи та встановлена роль прихованої мотивації в реалізації потенціалу особистості.

Ключові слова: особистість, потенціал особистості, мотивація, прихована мотивація, мотив.

Актуальність даної теми полягає в тому, що розробка концептуального поняття прихованої мотивації як передумови до виникнення певних стабільних особливостей поведінки та діяльності і формування єдиного змістовного наповнення даної категорії, надає можливості для подальшого теоретичного аналізу в контексті ролі прихованих мотивів в структурі діяльності та поведінки особистості, що в свою чергу, дає змогу визначення її місця в структурі особистісного потенціалу та значення в його реалізації.

Мета наведеного теоретичного аналізу — забезпечити категорійну насиченість поняття прихованої мотивації, визначити роль та детермінаційні можливості прихованої мотивації в контексті реалізації особистісного потенціалу, а також її значення у всіх проявах зовнішньої активності особистості.

Аналіз поведінки особистості в контексті її становлення і розвитку її потенціалу, в значно більшій мірі центрується на визнанні першочерговості морального, духовного начала, а також потреб, мотиваційно — змістової детермінації (Л. І. Божович, О. М. Леонтьев). Поняття потенціалу — загальнолюдського чи особистісного, — в меншій мірі виражає мотиваційні аспекти потенційного вимірювання людського буття, ніж “можливості” [7, 285]. Загалом, в характеристику потенціалу суб’єкта мотивація включається як один із основних компонентів індивідуального психологічного потенціалу (Степанова, Зарковський, 1998).

З огляду на те, що мотиваційна сфера інтуїтивно визнається як така, що упорядковує та визначає різноманітні сфери зовнішніх проявів особистості, виникають складнощі з однозначним визначенням категорій мотивації, мотиву, потреби, що логічним чином практично унеможлиблює однозначне встановлення взаємозв’язків між ними.

Аналіз феномену мотивації нового періоду починається з роботи П. Янга “Мотиви та поведінка” (1936) і відтоді її вивченню присвячена достатньо велика кількість наукових робіт представників різноманітних шкіл та напрямків, які всебічно розглядають даний феномен в контексті всіх видів активності особистості.

Загалом, теорії мотивації особистості можуть бути структуровані за принципом того, яка реальність є детермінаційним фактором у формуванні мотивів та мотивації в цілому: соціальні умови або ж психологічні особливості особистості.

К. Бюллер, Г. Оллпорт, Г. Мюррей, Т. Шебутані, П. М. Якобсон розглядають мотиваційну сферу і мотиви в контексті їхньої детермінованості соціальною середою, об’єктивними умовами існування.

Приблизниками особистісних теорій мотивації визначається домінуюча роль саме внутрішніх, особистісних детермінант (потреб, установок) у формуванні мотиваційної спрямованості (Ананьєв, Г. М. Андреева В. Г. Асєєв, Л. І. Божович, В. І. Вілюнас, Є. П. Ільїн, О. М. Леонтєв, В. С. Мерлін, І. П. Маноха. А. Маслоу, Т. І. Титаренко, Х. Хекхаузен).

Мотиваційний аспект діяльності розглядається представниками вітчизняної школи (Ю. М. Забродін, О. М. Колот, С. Г. Московічов, С. Л. Рубінштейн.). Мотивація в контексті даного підходу визначається як система взаємопов’язаної цілі, підпорядкованих їй мотивів, які детермінують цілеспрямований характер дій та діяльності.

Неоднозначність в визначенні мотиваційної сфери особистості та категорій, які в неї включені, призводять до розбіжностей в теоретичних побудовах представників різних психологічних шкіл та напрямків. Зокрема, ними вбачається необхідність диференціації мотивів за рівнем їх фіксації свідомістю суб’єкта діяльності на усвідомлювані та неусвідомлювані. За даної класифікації необхідно зауважити на тому, що неусвідомлювані мотиви виходять з того самого джерела і детерміновані тими ж механізмами, що і будь-яка інша форма психічного відображення — буття і діяльність людини в реальному світі [3, 23]. Тобто, поняття “неусвідомлювані мотиви та мотивація” не входить до категоріального апарату психоаналітичного напрямку. Неусвідомлювані мотиви діють нарівні з усвідомлюваними і є властивими певним рівням організації будь — якої складноорганізованої діяльності.

С. Л. Рубінштейн вказує на те, що людині властиве підпорядкування суспільній структурі та прояви активності в контексті саме суспільного, що в значній мірі накладає відбиток на формування усвідомленості діяльності особистістю. Разом з тим, виникає потенційна можливість збігання або ж розходження між мотивом та ціллю діяльності: протиріччя між суб’єктивною та суспільною цінністю даного виду діяльності і її ціннісним навантаженням для даного суб’єкта діяльності. При цьому, суспільно бажані та одобрювані мотиви є включеними в сферу свідомості, а ті мотиви, які стосуються задоволення суб’єктивно значущої для особи нужди, яка вступає в конфронтацію з соціально детермінованими нуждами, стають неусвідомлюваними особистістю, підпорядковуються генеральній соціальній спрямованості [6, 466].

Узагальнюючи різнопланові та багатоаспектні теорії мотивації, можна визначити мотиви як психологічні умови, які забезпечують цілеспрямований характер дій [4, 402]. Для того, щоб був сформований мотив, який забезпечить цілеспрямованість поведінки та діяльності, необхідними є наступні умови: стан потреби як характеристика об'єктивних умов середовища, а також виникнення одночасово з мотивом і емоцій. При цьому вкрай важливо мати на увазі, що між об'єктивною потребою та її усвідомленням може спостерігатися достатньо різне відношення. Якщо усвідомлення потреби не зовсім, або ж цілковито не відповідає істинній нужді, яка викликає стан невдоволення особистості, то такий мотив може бути класифікований як не зовсім усвідомлюваний чи абсолютно неусвідомлюваний [4, 403]. В цьому випадку виникає необхідність конкретизувати, що мотив є неусвідомлюваним тому, що особа невірно усвідомлює свою об'єктивну нужду, а не в тому, що вона не має принципової можливості усвідомити її.

Щодо питання принципової можливості або ж неможливості усвідомлення мотивів активності особистості, дискусійність полягає в тому, як співвідносяться між собою мотив та ціль дії і діяльності, а також, що саме мається на увазі під мотивом (установка, спрямованість, які майже або повністю не усвідомлюються, або ж ціль на конкретні засоби для її реалізації — які принципово не можуть бути неусвідомлюваними). Вважається, що саме мотив конкретної дії з більшою вірогідністю може бути усвідомлюваним суб'єктом активності, а за умови ж реалізації певної діяльності усвідомлюваною може бути лише її ціль, а мотив залишається за рамками свідомого контролю особистості та фіксації його на рівні свідомості. Особистістю відзначається суб'єктивне потребове відчуження без наявності відчуття, тобто неусвідомлення того, що саме має детермінуючий вплив його активності. Іншими словами, якщо усвідомлення нестачі в певному ресурсі, нужди не цілком або ж зовсім не відповідає істинній потребі, що викликає невдоволення, то такий мотив ми можемо назвати неусвідомлюваним.

С. Л. Рубінштейн в своєму аналізі діяльності та її мотивів, трактує неусвідомлювані дії та їхні детермінанти не як явища, що є абсолютно не представленими у свідомості особи, а як явища, які не отримали достатнього змістового зв'язку із вже існуючими стимулюючими імпульсами (мотивами), не були інтегрованими в систему прийнятних для особистості мотивів і також залишаються поза рамками свідомого аналізу та фіксації [451].

М. В. Матюхіна, досліджуючи мотиваційну сферу особистості, а конкретніше — мотиви (1984) стверджує, що мотиваційні явища відрізняються між собою лише ступінню усвідомленості, але як крайній варіант вона розглядає мало усвідомлювані мотиви у протиставленні їм цілком усвідомлюваних — тобто також визнає наявність певних рівнів мотивації.

З огляду на прикладний аналіз діяльності та мотиваційної сфери діючого суб'єкту, можна стверджувати, що даний тип мотивів є найбільш значущим у порівнянні із усвідомлюваними, т. я. вони не підлягають раціональній обробці з боку суб'єкта, не піддаються свідомому контролю у їх реалізації.

За концепцією мотивації особистості О. М. Леонтьєва, мотиви визначаються як цілком прихована для свідомого контролю структура, яка визначає певний потребний стан організму; в момент реалізації певних активних дій безпосередній мотив діяльності, що є стимулюючим в даний конкретний момент, є недоступним для аналізу самим суб'єктом [2, 19]. У відповідності з поглядами О. М. Леонтьєва, складній системі мотиваційних механізмів приховані мотиви відіграють роль енергетичної та стимулюючої компоненти — призводять до реалізації певних дій, поведінкових актів та будь-якого виду активності з боку особи.

Не дивлячись на те, що безліч дослідників з питань мотивації та мотиваційних механізмів визнають наявність в даних структурах неусвідомлюваних компонентів (мотивів), не існує терміну, що позначав би ці тенденції, тому ми використовуємо категорію “прихованої мотивації” та “прихованих мотивів” наслідуючи І. Л. Соломіна (2001). В своїй концепції прихованих мотивів І. Л. Соломін розглядає усвідомлювані чи неусвідомлювані переживання, які зумовлені потребами і стимулюють діяльність, спрямовану на їх вдоволення. В свою чергу, потреби є станами залежності від умов, необхідних для існування та розвитку особистості.

С. Л. Рубінштейн говорить (6, 467) про наявність у людини мотивів діяльності, які виходять за рамки прямих цілей дій — для людини як соціальної одиниці, яка підпорядковується в значній мірі вимогам суспільства, це є цілком логічним та навіть неунікним та правомірним. В даному випадку, мова йде про значні розбіжності між тими мотивами, які декларуються соціальною спільнотою, до якої належить особа, а також суб'єктивними мотивами поведінки та діяльності. Таким чином, дане твердження дає можливість визначити приховані мотиви як такі, що не відносяться безпосередньо до даної конкретної декларативної цілі певної діяльності або певного виду активності особи, а є по-перше принциповими детермінантами поведінки, діяльності узагальненого типу, тобто такими, що є достатньо стабільними для даної особистості. Підтвердження даній думці можна знайти у роботі В. С. Мерліна “Психологія індивідуальності” (1996). Він вказує на те, що певні властивості особистості потенційно можуть формувати відповідне стабільне мотиваційне підґрунтя, що стимулює особливості поведінки та діяльності, визначаючи мотиви як психологічні умови, а також властивості особистості, які характеризують ставлення особи до певних об'єктів та явищ зовнішнього світу. На відміну від усвідомлюваних цілей та мотивів, однією з характеристик яких є їх ситуативна варіативність — мотивація, сформована особистісними особливостями, є глибоко інтегрованою в структуру особистості і повністю закрита для суттєвої ідентифікації суб'єктом, реалізуючись у свідомості лише у вигляді емоції. Таким чином, в цьому випадку ми також можемо говорити про наявність неусвідомлюваних мотивів активності особистості — прихованої мотивації.

Дослідниками вказується, що мотиви та цілі принципово не можуть співпадати: С. Л. Рубінштейн вказує, що “мотиви і цілі діяльності як такової, на відміну від мотивів та цілей окремих дій, носять, зазвичай, уза-

гальнений та системний характер, вказуючи на певне спрямування особистості, яка в ході діяльності не лише проявляється, але й інтегрується” [466]. Тому, на нашу думку, логічним буде висновок, що приховані мотиви є достатньо типовими і структурно стабільними для конкретної особистості або ж певної спільності людей, об’єднаних діяльністю.

Таким чином, до прихованих мотивів можна віднести такі, що є не актуалізованими у свідомості, стосуються супутніх сторін життя особи, або є інтегрованими у структуру особистості та її мотиваційну структуру настільки, що вона не має змоги інтроспекційно ідентифікувати або ж відокремити їх.

Усвідомлення окремих компонентів мотиву не гарантує розуміння його як основи певного вчинку чи дії. Для цього особистості необхідно проаналізувати усвідомлюване і доповнити те, що приховане від фіксації свідомості. Відсутність необхідності заглиблюватись в такий аналіз за суб’єктивно відчуженою очевидністю ситуації, підміна в свідомості реально діючого мотиву іншим, більш бажаним, соціально прийнятнішим або ж відсутність бажання дізнатись істинну причину власного вчинку приводить до того, що на поверхні свідомості з’являється не дійсно актуальна і вирішальна домінанта, а найбільш прийнятна для суб’єкта пізнання. В такому випадку мотиви, якими особа пояснює свою поведінку, типово не співпадає повністю з тими мотивами, які дійсно стимулюють і детермінують його діяльність. В свою чергу цей феномен може приводити до появи не властивих особі поведінкових реакцій, порушенням поведінки, розходженню мотивів і цілей поведінки та діяльності.

З огляду на вищевказані особливості мотиваційної сфери, виникають певні складності в її вимірюванні та дослідженні. Для того, щоб виявлення мотивів було ефективним, необхідно, як відмічає О. М. Леонт’єв, відрізняти підбурюючі (реальні) мотиви від діючих (приховані, неусвідомлювані).

О. М. Леонт’єв вказує, що функція мотивів, взята з боку усвідомлення полягає в тому, що вони оцінюють життєве значення для суб’єкта об’єктивних обставин і його дій в цих обставинах, надають їм особистісний зміст.

Ті ж мотиви, які не доступні свідомому контролю, не мають змістоутворюючої потенції, але є своєрідною спрямовуючою силою практично всіх активностей особистості.

І. Л. Соломін вбачає можливість в контексті прихованих мотивів розрізняти ті, які є найбільш сильними, значущими для особистості в процесі реалізації її поведінки чи діяльності — базові мотиви, а також актуальні мотиви, які є слабшими за силою і типово виникають на основі базових в процесі певної діяльності, тобто підкорюються ситуативному фактору. Співвідношення між мотивами може суттєво змінюватися при переході від одного виду діяльності до іншого. У відповідності до цього важливо враховувати не тільки мотив сам по собі, а його місце серед інших мотивів. Також мотиви можуть суттєво змінюватись в ході освоєння та реалізації діяльності. Мотиваційна сфера особистості включає в себе потреби, спрямування, переконання, цінності, установки. Вона також є достатньо тісно

пов'язаною з системою ставлень особистості до різних аспектів дійсності: до самого себе, до своєї діяльності, до власного майбутнього (В. Н. Мясіщев, 1960 р.) Саме ці найзначущі для особистості мотиваційні тенденції можуть бути віднесеними до базових та актуальних мотивів.

Базові мотиви є достатньо стабільними, а особливо не декларовані свідомо приховані мотиви особистості. Виходячи з даної тези, особа не завжди може об'єктивно та повноцінно проаналізувати свою діяльність та поведінку в контексті власних мотиваційних орієнтирів, і, як наслідок, визначити необхідні, ефективні та раціональні шляхи реалізації особистісного потенціалу.

Висновки. Виходячи з проведеного теоретичного аналізу, прихована мотивація описується нами як система мотивів, які є детермінуючими, первинними і реально діючими, але через свої певні особливості (неприйнятність, неможливість входження в існуючу мотиваційну структуру), особливості самої особистості, підміняються в свідомості і в силу цього є прихованими від свідомого аналізу особистістю. При цьому, необхідно зазначити, що під мотивацією ми розуміємо детермінацію діяльності і поведінки предметними потребами та мотивами. Мотив — опосередкована предметною сутністю потреба, яка є не просто суб'єктивне переживання нужди, а як та, що позначає те об'єктивне, на що спрямована діяльність, тобто як на детермінуюча її. Приховані мотиви також є в певній мірі опосередкованими, але на відміну від усвідомлюваних, основною своєю метою мають афективне емоційне наповнення, є своєрідним "спрямуванням до...".

Актуальність аналізу прихованих мотивів пояснюється і може бути обґрунтована тим, що в дослідника з'являється можливість встановлення таких її тенденційних особливостей для певної конкретної особистості чи певної групи (представників певних професій, груп за інтересами, соціальних спільнот), які формують специфіку їхньої поведінки чи діяльності, відкривають шлях до ефективних діагностичних та корекційних психологічних дій, психотерапевтичної та консультативної роботи, що, в свою чергу, є певною ступінню до підвищення їхньої ефективності і повноцінної реалізації особистісного потенціалу.

Література

1. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. — СПб.: Питер, 2008. — 512 с.
2. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции. — М.: Смысл, 1971.
3. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность. — М.: Смысл, 2004.
4. Мерлин В. С. Лекции по психологии мотивов человека. — Пермь, 1971.
5. Мерлин В. С. Психология индивидуальности, 1996.
6. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. — СПб.: Питер, 2004. — 713 с.: ил. — (Серия "Мастера психологии").
7. Современная психология мотивации / Под. ред. Д. А. Леонтьева. — М.: Смысл, 2002.
8. Соломин И. Л. Психосемантическая диагностика скрытой мотивации / Соломин И. Л. — Санкт-Петербург: ИМАТОН, 2001. — 106 с.

И. Ф. Вихерко, аспирантка

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра общей и социальной психологии

ФЕНОМЕН СКРЫТОЙ МОТИВАЦИИ В РЕАЛИЗАЦИИ ПОТЕНЦИАЛА ЛИЧНОСТИ

Резюме

Данная статья посвящена проблематике определения и трактовки категории скрытой мотивации, анализу взглядов на мотивационные особенности личности. Также автором совершена попытка проведения анализа воззрений на проблему скрытых мотивационных тенденций в контексте классической отечественной школы и установления роли скрытой мотивации в реализации личностного потенциала.

Ключевые слова: личность, потенциал личности, мотивация, скрытая мотивация, мотив.

I. F. Vikherko, postgraduate student

Odessa national university by name I. I. Mechnikov,
department of general and social psychology

PHENOMENON OF HIDDEN MOTIVATION IN A REALIZATION OF PERSONAL POTENTIAL

Summary

Given article is devoted a problematics of definition and treatment of a category of the hidden motivation and the analysis of sights at motivational features of the person. Also the author makes attempt of carrying out of the analysis of views on a problem of the hidden motivational tendencies in a context of classical domestic school and an establishment of a role of the hide motivation in a realisation of personal potential.

Key words: personality, personal potential, motivation, hide motivation, motive.